

Minder AOW, meer Drees

S.G. van der Lecq*

Samenvatting

Een onconventionele manier om de budgettaire problemen met de Algemene Ouderdomswet op te lossen, is deze wet geleidelijk af te schaffen. Veel mensen kunnen immers binnen hun aanvullende-pensioenregeling ook het AOW-gedeelte opbouwen, mits de franchise in die regeling tot nul wordt teruggebracht. Voor wie daartoe niet in staat is, kan seniorenbijstand tot het huidige AOW-niveau een oplossing bieden. Met deze hervorming lijkt het staatspensioen meer op hoe Drees het ooit heeft bedoeld. Dit artikel verkent de mogelijkheden voor het uitfasen van de AOW.

Trefwoorden: heroverweging, AOW

1 Inleiding

Hoewel het sinds de val van het kabinet Balkenende-IV niet zeker is of de verhoging van de AOW-leeftijd naar uiteindelijk 67 jaar doorgaat, omdat deze maatregel in politiek opzicht controversieel is verklaard, kan de bedoelde ingreep uit economisch perspectief als een 'no-brainer' worden beschouwd. Doordat de levensverwachting blijft stijgen, is het zelfs de vraag of een toename van de standaard-pensioenleeftijd naar 67 jaar voldoende zal zijn. Formele koppeling van de pensioenleeftijd aan de levensverwachting wordt inmiddels als serieuze optie overwogen om een AOW die is gefinancierd op omslagbasis betaalbaar te houden. Deze aanpak leidt naar alle waarschijnlijkheid tot een pensioenleeftijd die snel oploopt tot 70 jaar of hoger.

De stijgende levensverwachting is niet de enige reden dat de invulling van de AOW verwijderd raakt van de oorspronkelijke bedoelingen van de heren Drees en Suurhoff, de politieke vaders van het staatspensioen. Zo is er een grote en groeiende groep Nederlanders die geen volledige AOW-uitkering ontvangt. Tegelijk is er een andere groep voor wie de AOW niet het basisinkomen na pensionering vertegenwoordigt, maar veeleer een leuk extraatje.

Dit artikel bespreekt hoe de oorspronkelijke doelstellingen van de AOW geleidelijk op de achtergrond zijn geraakt en nieuwe problemen rond de AOW zijn ontstaan, die niet allemaal te voorzien waren. Vervolgens wordt een radicale wijziging van het Nederlandse pensioenstelsel onderzocht, waarbij de AOW wordt vervangen door een bijstandsuitkering voor senioren, in combinatie met extra mogelijkheden om langs andere weg meer pensioen op te bouwen.

2 AOW: de problemen

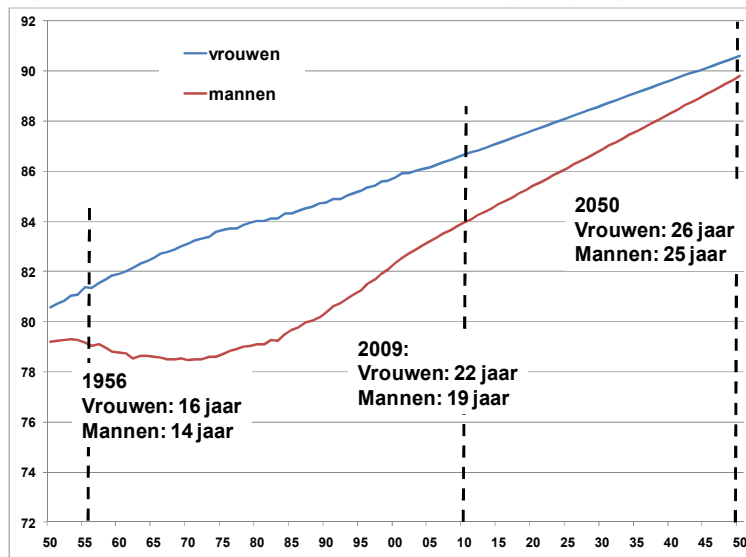
Hieronder komen drie problemen in beeld: demografie, armoede ondanks de AOW en rijkdom ook zonder AOW.

2.1 Demografie

Nederlanders worden gemiddeld steeds ouder en de meeste mensen beschouwen dat als goed nieuws. Sinds de AOW is ingevoerd in 1956, is de *resterende* levensverwachting voor 65-jarige vrouwen en mannen gestegen van 16 respectievelijk 14 jaar, naar 22

respectievelijk 19 jaar in 2010. Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek beloven dat die verwachting tegen 2050 is gestegen tot 23 respectievelijk 21 jaar. Figuur 1 presenteert de ontwikkeling van de levensverwachting, waarbij naast de sterke opwaartse trend tevens opvalt dat het verschil tussen mannen en vrouwen kleiner wordt.

Figuur 1. Resterende levensverwachting 65-jarigen in Nederland

Bron: CBS (2008)

Behalve de toenemende levensverwachting, is een tweede probleem voor omslagstelsels in het algemeen dat de werkende jaargangen (het draagvlak voor de premieheffing) snel in omvang afnemen. De verhouding tussen de leeftijdsgroep 20-65 en de leeftijdsgroep 65+ wordt om die reden steeds ongunstiger: zes staat tot één in 1957 tegen twee staat tot één in 2040 (Tweede Kamer, 2009/10a: 4).

2.2 Armoede ondanks de AOW

Afgezien van de invloed van demografische trends is er een groeiende groep Nederlanders met een AOW-gat. In de meeste gevallen gaat het hier om mensen die op latere leeftijd uit landen als Marokko of Turkije naar Nederland zijn gekomen. Hoewel het toegestaan is om het AOW-gat te dichten met een bijstorting, zijn veel mensen van allochtone afkomst hier financieel niet toe in staat of niet op de hoogte van deze mogelijkheid. Momenteel ontvangt ongeveer 1 op de 7 Nederlanders een onvolledige AOW-uitkering. Dit zijn veelal mensen die ook via hun werkgever weinig aanvullend pensioen opbouwen. Het betreft ook de niet-werkende partners van immigranten. Daarbij komt nog dat er een sterke relatie bestaat tussen de hoogte van het pensioeninkomen en de levensverwachting: Nederlanders met lagere inkomens, voor wie de AOW een belangrijk onderdeel vormt van de oudedagsvoorziening, worden gemiddeld vijf jaar minder oud dan Nederlanders met hogere inkomens (CBS, 2009).

2.3 Goed pensioen zonder AOW

Andersom worden ook AOW-uitkeringen verstrekt aan mensen die het geld niet nodig hebben. "Wat me nu is overkomen", zei onlangs een oud-directeur die met 60 jaar met

pensioen was gegaan: "Ik krijg nota bene AOW?" Hij had besloten deze te reserveren voor goede wijn en spullen voor zijn zeilboot. De AOW kent immers geen inkomenstoets. Aangezien de aankomende generaties gepensioneerden er gemiddeld genomen financieel goed voor staan, is het denkbaar dat de groep die geen AOW nodig heeft, gaat groeien (Goudswaard e.a., 2010, par. 2.4).

3 Hoe Drees het bedoelde

Het simpelweg opschuiven van de AOW-leeftijd biedt geen soelaas voor de drie problemen die in de voorgaande paragraaf werdenesignaleerd. De opwaartse verrassingen bij de levensverwachting lijken eerder trend dan uitzondering en een voorzichtige verhoging van de AOW-leeftijd lijkt al achterhaald op het moment dat de aanpassing is ingevoerd. Er gaat nu al veel geld (meer dan 10 miljard euro) uit de algemene middelen richting de AOW en snelle verdergaande fiscalisering via een toenemende rijksbijdrage ligt in de lijn van de verwachting (Tweede Kamer, 2009/10b: 127). Verder wordt de veel geroemde solidariteit tussen generaties op de proef gesteld. Deze is bovendien een stuk minder groot dan door sommigen wordt gedacht, vanwege het verband tussen inkomen en levensverwachting.

We moeten dus verder denken en nieuwe wegen onderzoeken (De Kam et al, 2007). Daarbij kan de oorsprong van de AOW wellicht inspiratie bieden. De wetsgeschiedenis van de AOW laat zien wat Drees sr. en zijn geestverwanten destijds met de AOW beoogden te bereiken (SVB, 2006):

1. een ouderdomsvoorziening op minimumniveau, voor wie anders tot armoede zouden vervallen;
2. solidariteit tussen generaties, gebaseerd op erkentelijkheid jegens de oudere generatie en vertrouwen in de bijdragebereidheid van jongere en komende generaties;
3. solidariteit binnen generaties, door (a) inkomensafhankelijke bijdragen en (b) uitkeringen die onafhankelijk zijn van de individuele inleg;
4. een bodempensioen als basis voor bedrijfspensioenen en andere aanvullende pensioenregelingen.

Anno 2010 zien we dat hiervan het volgende terecht is gekomen:

1. Doordat een groeiende groep mensen een onvolledige AOW-uitkering heeft en in aanvulling daarop geen tot weinig aanvullend pensioen geniet, wordt het minimumniveau niet vanuit de AOW gegarandeerd. Deze mensen moeten nu reeds een beroep doen op de Wet werk en bijstand.
2. Ongeacht eventuele gevoelens van erkentelijkheid en solidariteit, tellen jongere en komende generaties simpelweg minder mensen.
3. Solidariteit binnen generaties wordt via veel andere belastingen al vormgegeven. Ook de AOW zelf komt in toenemende mate uit de algemene middelen (Helleman e.a., 2008).
4. Voor veel mensen is de AOW inderdaad een bodempensioen, maar voor veel mensen blijft het bij de bodem. Door de hoogte van de franchise in veel pensioenregelingen, zijn zij nauwelijks of niet in staat om aanvullend pensioen op te bouwen (Schols, 2009b).

Hoewel er nog altijd veel steun bestaat voor de doelstellingen van de AOW, blijkt uit het bovenstaande dat de huidige opzet van de regeling niet geschikt is om die doelstellingen te realiseren. De volgende paragraaf zet de lijnen uit om de AOW om te vormen tot een voorziening die meer recht doet aan de oorspronkelijke uitgangspunten en doelstellingen van de regeling en die bovendien toekomstbestendig is.

Kleinzoon Wim Drees (55):

„Met overheidsgeld was mijn grootvader wel heel voorzichtig. Daarom zou hij er zeker voorstander van zijn geweest dat de AOW nu wordt versoberd. Het ging hem er vooral om dat ouderen niet meer afhankelijk zouden zijn van hun kinderen. En dat ouderen niet onder een armoedegrens zouden zakken die onaanvaardbaar is. Daarvoor diende het minimuminkomen uit AOW. Maar hij zou altijd hebben willen voorkomen dat er door een te royale AOW geen geld zou overblijven voor andere noodzakelijke uitgaven die een staat moet doen.” (Trouw, 2009)

4 Voorstel: uitfaseren AOW

Het voorstel voor een alternatieve opzet van de oudedagsvoorzieningen in Nederland omvat de volgende onderdelen:

- a. de AOW wordt afgeschaft;
- b. de franchise in de tweede pijler (bestaande uit aanvullende-pensioenverzekeringen) wordt verlaagd tot nul;
- c. de seniorenbijstand kan worden uitgebreid.

Ad a. De AOW verdwijnt

Veel jongeren vragen zich af of er nog wel AOW zal bestaan tegen de tijd dat zij met pensioen gaan. Neem bijvoorbeeld Johannes Drees (25), de achterkleinzoon van Willem Drees: “Ik denk eigenlijk niet dat ik nog AOW zal krijgen op het moment dat ik 67 ben. Ik weet ook niet of dat zo erg is. Je zou je oudedagsvoorziening ook zelf moeten kunnen regelen. Het belangrijkste is dat mensen die het echt nodig hebben een minimum krijgen om van te leven. Dat is voor mij het uitgangspunt, net als overigens voor mijn overgrootvader (Trouw, 2009).”

Een alternatieve opzet speelt in op dit uitgangspunt. De AOW op omslagbasis kan geleidelijk worden vervangen door een volledig pensioen op basis van kapitaaldekking. De AOW als eerste pijler van het pensioengebouw verdwijnt. In principe bouwt iedereen straks pensioen op over het volledige salaris, via een kapitaalgedekt systeem. Dit kan collectief, via een pensioenregeling van de werkgever, of individueel, via een pensioenverzekering of fiscaal gefaciliteerd banksparen. Ook valt te denken aan de instelling van een collectief, nationaal basispensioenfonds, zoals dit onder andere in Denemarken bestaat. Op deze manier zouden ook zzp'ers en andere zelfstandigen collectief een basispensioen kunnen opbouwen.

Dit voorstel voorziet weliswaar in uitfasering van de AOW, maar tegelijkertijd is er ook een alternatief met dezelfde zekerheid als het huidige aanvullende pensioen. Jongeren zullen hun gehele pensioen in de tweede pijler gaan opbouwen en zij zijn daardoor

minder afhankelijk van de situatie van de rijksfinanciën, die gevoelig is voor demografische ontwikkelingen.

Ad b. De franchise verdwijnt

De franchise komt te vervallen. Dit is het deel van het salaris waarover deelnemers aan een pensioenregeling op dit moment geen pensioenaanspraak opbouwen, omdat dit salarisbestanddeel door de AOW-uitkering wordt afgedekt. Daarbij valt op te merken dat de AOW voor iedereen een gelijk maximum kent, maar dat de franchise per pensioenregeling verschilt. Bovendien wordt er voor mensen die geen volledige AOW-uitkering ontvangen momenteel geen lagere franchise gerekend. Deze mensen zouden veelal beter af zijn als ze het verschil via de pensioenregeling mochten opbouwen.

Ad c. De seniorenbijstand kan worden uitgebreid

Wie gedurende langere perioden geen betaald werk verrichten en daardoor weinig pensioen opbouwen, lopen het risico bij het bereiken van de pensioenleeftijd onder het sociaal minimum terecht te komen. Voor hen is de seniorenbijstand bedoeld. Deze uitkering kan worden afgestemd op de huidige bijstand voor 65-plussers, die globaal gesproken even hoog is als de AOW-uitkering. De seniorenbijstand kent geen vermogenstoets, analoog aan de bijstandsregeling die nu al voor werkloze en gewezen zelfstandige 50-plussers geldt. Hierdoor wordt voorkomen dat ontvangers van seniorenbijstand – uit eigen beweging voor hun 65ste of daartoe gedwongen na hun 65ste – ‘hun vermogen opeten’. Positiever geformuleerd: spaarzame individuen worden niet gestraft voor hun relatief sobere levensstijl in het verleden. Het betreft hier overigens doorgaans mensen die voor het bereiken van de leeftijd van 65 jaar in het algemeen gesproken niet veel te sparen hadden, anders hadden ze hoogstwaarschijnlijk ook meer pensioenrechten opgebouwd. Voor deze mensen was de AOW ooit bedoeld en is nu de seniorenbijstand beschikbaar. Aangezien er geen AOW meer wordt uitgekeerd aan mensen die dit niet nodig hebben, zal er eerder meer dan minder ruimte ontstaan om waar nodig de seniorenbijstand toe te kennen.

Samengevat

Voor de laagste-inkomensgroepen verandert er weinig, omdat de seniorenbijstand in de plaats van de AOW-uitkering treedt. Voor de hogere-inkomensgroepen verandert er echter veel. Zij ontvangen in de toekomst niet langer een AOW-uitkering, maar gaan zelf sparen voor hun gehele ouderdomspensioen (de AOW bestaat immers niet meer). Het klinkt paradoxaal, maar door de AOW af te schaffen zijn we terug bij het oorspronkelijke doel van Drees: een oudedagsvoorziening voor wie anders tot armoede zouden vervallen. Op voorhand zijn zowel belangrijke voordelen als nadelen van het geschetste alternatief te onderkennen.

5 Voordelen uitfaseren AOW

Met het afschaffen van de franchise komt een einde aan de vele ongelijkheden die daardoor worden veroorzaakt. Te denken valt aan herverdeling van arm naar rijk, de ongelijke uitwerking tussen vrouwen en mannen, de eerder beschreven mismatch voor immigranten en andere effecten die zich slecht verhouden tot het principe van gelijke

behandeling (Schols, 2009a). Door de franchise af te schaffen, verdwijnt een bron van indirect onderscheid.

Berekeningen zullen moeten uitwijzen hoe de effecten van een dergelijke maatregel op de rijksfinanciën uitpakken. Enerzijds zal er op termijn geen beroep meer worden gedaan op de AOW, maar anderzijds komt er ook geen AOW-premie met de belastingheffing meer binnen. Voor zover de maatregel ertoe gaat leiden dat er niet langer een AOW-uitkering gaat naar mensen die deze niet nodig hebben, valt een besparing voor de schatkist te verwachten.

Bovendien worden de rijksfinanciën minder kwetsbaar voor de demografische trends, omdat een kapitaaldeckingsstelsel dergelijke ontwikkelingen beter kan accommoderen dan een omslagstelsel.

6 Nadelen uitfaseren AOW

Als het bovenstaande het hele verhaal was, zou de maatregel ongetwijfeld al eerder zijn ingevoerd. De belangrijkste nadelen van het voorstel zijn:

- a. overgangsproblematiek;
- b. effecten omkeerregel;
- c. werkgeversbijdrage premie tweede pijler;
- d. gevoeligheid van financiële markten;
- e. moreel risico.

Ad a. Overgangsproblematiek

Ten eerste is er sprake van een forse financiële overgangsproblematiek, om van het omslagstelsel naar het kapitaaldeckingsstelsel te komen. Diverse generaties zullen zowel de huidige AOW-ers moeten betalen als hun eigen pensioen moeten gaan opbouwen. De verhoging van de pensioenpremies rond 2003 gaf een forse negatieve schok aan de macro-economische ontwikkeling. Om de effecten van de dubbele heffing op de effectieve vraag tot macro-economisch aanvaardbare proporties te beperken, is een zeer geleidelijke invoering van de alternatieve regeling nodig. Daar valt tegen in te brengen dat de toekomstige schaarste op de arbeidsmarkt ceteris paribus tot looninflatie gaat leiden, die betaald wordt uit de vrijkomende pensioenen. Op dat moment zou enige demping van de economische groei wellicht gelegen komen. Het door gepensioneerden ontspaarde geld wordt dan min of meer gelijktijdig door werkenden gespaard, waardoor de inflatoire effecten beperkt kunnen blijven.

Ten tweede is er een politieke overgangsproblematiek, omdat maatregelen rondom ouderen veelal gevoelig liggen. De maatschappelijk breed gedragen wens om ouderen te ontzien, strekt zich soms ook uit tot maatregelen die ouderen niet nadelig treffen. De overgangsproblematiek bestaat dan vooral uit het bijsturen van percepties en verwachtingen. In concreto kan de onterechte indruk ontstaan dat ouderen aan hun lot worden overgelaten als zij onvoldoende pensioen hebben opgebouwd.

Ad b. Effecten omkeerregel

Een ander nadeel is dat de fiscale omkeerregel ertoe leidt dat de belastinginkomsten in de toekomst lager zullen zijn dan bij voortzetting van het huidige systeem. Werkenden mogen immers hun pensioenpremie tot aan de jaarruimte aftrekken van de inkomstenbelasting. Door de verhoging van de pensioenpremie met het bedrag dat nodig

is om de franchise te sparen, zal meer premie worden afgetrokken. Pas bij uitkering van de pensioenen vindt belastingheffing plaats. In de moeilijke jaren die de rijksoverheid op budgettair gebied te wachten staan, zal een dergelijke verlaging van de belastinginkomsten onwelkom zijn. Deze is overigens naar verwachting tijdelijk, omdat na de transitie ook hogere pensioenbedragen worden uitgekeerd. De fiscalisering van de AOW is daarmee een feit.

Ad c. Werkgeversbijdrage premie tweede pijler

Werkgevers dragen momenteel geen premie voor het pensioen voor hun werknemers af, over de premievrije voet (de franchise) van het salaris. Een open vraag is of zij ook hogere pensioenpremie moeten gaan betalen ingeval de franchise naar nul gaat. Enerzijds zou dat niet voor de hand liggen, omdat zij geen AOW-premie betalen en daarom tijdens de overgangperiode geen navenante verlaging van de AOW-premie krijgen waaruit een hogere pensioenpremie zou kunnen worden gefinancierd. Anderzijds wordt de AOW nu reeds gedeeltelijk uit de algemene middelen betaald, en kan het wegvallen van de AOW daardoor doorwerken in diverse belastingtarieven waar werkgevers mee te maken hebben.

Ad d. Gevoeligheid financiële markten

Economen zijn vaak positief over de combinatie van een omslagstelsel en een kapitaaldeckingsstelsel, omdat het ene gevoeliger is voor demografische schokken en het andere gevoeliger is voor rente- en inflatieschokken. Door beide pijlers verschillend in te richten, worden de risico's gespreid (World Bank, 1994). Hoe waar dit ook is, het argument is eindig. De recente crisis heeft duidelijk gemaakt dat elk stelsel met dekking en garanties gevaar kan lopen en dat er dan een beroep op de schatkist wordt gedaan. Het omslagstelsel zal daarmee altijd de 'lender of last resort' zijn in geval de financiële markten in crisis geraken.

Duidelijk is dat de schatkist niet elke trekking aankan, maar dat is geen reden om structurele omslagstelsels in de lucht te houden. Wel dient het kapitaal veiliggesteld te worden voor eventuele ontwikkelingen in de eurozone die vooral gunstig zijn voor landen die hun pensioenen volledig op omslagbasis financieren. Hierbij valt te denken aan het beleggen in inflatiegerelateerde financiële producten en het afdekken van valutarisico's tegen een eventuele waardedaling van de euro.

Ad e. Moreel risico

Werknemers zijn veelal verplicht deel te nemen in de pensioenregeling van hun werkgever. Dat zal na uitfasering van de franchise niet anders zijn. Dan zullen werknemers via de pensioenregeling ook rechten ter waarde van het huidige AOW-gedeelte van hun oudedagsvoorziening opbouwen. Voor werknemers die niet verplicht deelnemen in een pensioenregeling en voor zelfstandigen, is denkbaar dat een arbitragemogelijkheid ontstaat. Deze werkenden zouden kunnen besluiten om uit hun eigen middelen geen pensioenrechten op te bouwen en na pensionering een beroep te doen op de seniorenbijstand. Dit zou vooral aantrekkelijk kunnen zijn voor degenen die qua pensioenopbouw niet of nauwelijks boven de huidige AOW zouden uitkomen. Hierbij valt te denken aan laagbetaalde zzp'ers, zoals alfahulpen en veel bouwvakkers. Pensioenfondsen die voortzetting van de regeling voor zzp'ers verplicht stellen, zoals de

fondsen voor schilders en afbouwers, sluiten deze arbitragemogelijkheid voor hun deelnemers uit (Van der Lecq en Oerlemans, 2009: 17).

7 Ten slotte

De AOW is een volksverzekering, die onafhankelijk is van het premieverleden van burgers. Voorstellen om de AOW daarvan afhankelijk te maken, ondergraven het karakter van de volksverzekering. Bovendien maken ze de AOW ingewikkeld, terwijl een volksverzekering meer draagvlak kan krijgen als deze transparant en begrijpelijk is. Een van de uitgangspunten bij de AOW is dat er een zekere mate van solidariteit tussen alle burgers is.

De solidariteit binnen de AOW is echter niet onbegrensd, want de AOW-uitkering hangt af van het aantal jaren dat iemand in Nederland heeft gewoond. Een groeiende groep mensen heeft hier last van, soms zonder dit te beseffen. Voor hen biedt de AOW onvoldoende soelaas.

Ooit was de AOW ingesteld voor wie het echt nodig heeft. Dat zijn mensen met onvolledige pensioenopbouw. Zij zouden met de AOW een basispensioen op minimumniveau krijgen. De franchise in veel pensioenregelingen correspondeert niet langer met die gedachte en leidt tot diverse verdelingseffecten die moeilijk met solidariteit vallen te rijmen.

Het geleidelijk vervangen van de AOW door seniorenbijstand onder gelijktijdige verlaging van de franchise in de tweede pijler is een ingrijpende hervorming van het pensioenstelsel. In feite worden de eerste en tweede pijler in elkaar geschoven. Dat zal leiden tot flinke transitieproblemen, maar de uiteindelijke verbetering weegt hier mogelijk tegenop. Daarom verdient het voorstel ten minste serieuze overweging.

S.G. van der Lecq

* Hoogleraar Pensioenmarkten aan de Erasmus School of Economics. De auteur dankt Onno Steenbeek voor zijn bijdragen aan dit artikel.

Literatuur

CBS, 2009, *Lage inkomens, kans op armoede en uitsluiting*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek

Goudswaard, K.P., R.M.W.J. Beetsma, Th. E. Nijman en P. Schnabel, 2010, *Een sterke tweede pijler*, Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Helleman, J, G. de Jong en A. van der Giezen, 2008, Fiscalisering AOW niet door vergrijzing, *ESB*, 25 januari 2008, 36-39

Kam, C.A. de, S.G. van der Lecq, O.W. Steenbeek en O.C.H.M. Sleijpen, 2007, 'De AOW ziet Abraham', hoofdstuk 2 in *Jaarboek Overheidsfinanciën 2007*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 63-85

Lecq, S.G. van der en A. Oerlemans, 2009, *Zelfstandigen Zonder Pensioen*, NEA Paper 24, Tilburg: Netspar.

Schols - van Oppen, E.M.F., 2009a, *De franchise in pensioenregelingen*, proefschrift Universiteit van Tilburg, Nijmegen: Wolf Legal Publishers

- Schols - van Oppen, E.M.F., 2009b, Laagbetaalden dupe van franchise in pensioenregelingen, *Pensioen Magazine*, december 2009, 16-20
- Sociale Verzekeringsbank, 2006, *De AOW: veel besproken, nu beschreven*, Amstelveen: SVB
- Trouw*, 24 oktober 2009, Vier maal Drees en de AOW
- Tweede Kamer, 2009/10a, *Wijziging van de Algemene Ouderdomswet, de Wet inkomstenbelasting 2001 en de Wet op de loonbelasting 1964 in verband met verhoging van de leeftijd waarop recht op ouderdomspensioen ontstaat*, *Memorie van Toelichting*, 32 247, nr. 3.
- Tweede Kamer, 2009/10b, *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV) voor het jaar 2010*, *Memorie van Toelichting bij Wetslichaam*, 32 123 XV, nr. 2.
- Wereldbank, 1994, *Averting the Old Age Crisis*, Oxford University Press